

ЛІТЕРАТУРА

1. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови: дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01. – українська мова. – Луцьк, 1998. – 485 с.
2. Етимологічний словник української мови: В семи томах. – К.: Наук. думка, 1982–2006.
3. Німчук В. В. Прислівник // Історія української мови. Морфологія / Ред. кол. В. В. Німчук, А. П. Грищенко та ін. – К.: Наук. думка, 1978. – С. 342–412.
4. Чурмаєва Н. В. История наречий в русском языке. – Москва: Наука, 1989. – 176 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

ССУМ Словник української мови XVI – I половини XVII ст. – Випуск 1–15. – Львів, 1994–2009.

Вікторія Черняк,
студентка 5 курсу
ННІ філології та журналістики
ЖДУ імені Івана Франка.
Науковий керівник: **В. М. Мойсієнко,**
доктор філологічних наук, професор

ПОЛЬСЬКА МОВА НАДМОГИЛЬНИХ НАПИСІВ КЛАДОВИЩ БЕРДИЧЕВА

У статті проаналізовано надмогильні написи польською мовою на одному з бердичівських кладовищ, акцентовано увагу на змісті, графічних, орфографічних та фонетичних особливостях, що виникли під впливом місцевого мовного оточення.

На теренах Житомирщини проживають різні національності, найбільшу кількість з яких становлять поляки. Їх чисельність за матеріалами перепису населення 2001 року становить 49 000 чоловік [5].

Оселившись на українських землях, польський народ прагне зберегти свою мову, культуру, звичаї та традиції. Проявами цього є не тільки вживання польського мовлення, а й оформлення надмогильних інскрипцій польською мовою.

Надмогильні написи польською мовою становлять цікавий матеріал для дослідження, оскільки підтверджують існування польської мови на території Житомирщини, зокрема міста Бердичева, а вплив української мови є свідченням контакту української та польської мов.

Об'єктом нашого наукового дослідження є надмогильні написи польською мовою на бердичівських кладовищах, **предметом** – зміст надмогильних написів, їх графічні, орфографічні та фонетичні особливості. Матеріалами для аналізу є надмогильні інскрипції польською мовою, зібрані на старому військовому кладовищі в Бердичеві. На основі цих написів було сформовано

картотеку та базу даних. За основу дослідження взято методику, застосовану в студіях Ольги Макарової [8], Ірени Маринякової [9] та Кристини Сирніцької [10].

Місто Бердичів знаходиться в Житомирській області на березі річки Гнилоп'ять, притоки Тетерева, за 44 км на південь від Житомира [1, с.164]. Першою зафіксованою документально згадкою про Бердичів є 1546 рік, коли назва «Бердичів» зустрічається в люстрації (переписі населених пунктів) як власність Василя Тишкевича. Після Люблінської унії 1569 року – угоди про об'єднання Польщі й Литви в єдину державу Річ Посполиту – Бердичів відійшов до шляхетської Польщі. В цей час посилюється польсько-католицький вплив на всі сфери життя місцевого православного населення.

У 1618 р. місто стає власністю Януша Тишкевича, який у 1627 році спорудив тут монастир та разом із замком подарував його католицькому ордену босих кармелітів. Під час визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького було зруйновано та пограбовано замок і монастир. Монахи втікають до Львова і аж у 1663 р. повертаються та починають відновлювати повністю зруйнований монастир [2, с.198].

У 1754 р. було збудовано костел Святої Варвари. При костелі було відкрито кармелітську школу, а з 1758 року й друкарню Преподобної Діви Марії, де друкувалися книги на польській, російській, німецькій та латинській мовах [2, с.199].

За даними статистичного комітету у 1884 році в Бердичеві проживало 76 тис. чоловік, з яких становили 3,5 тис. поляків. До 1903 року єдиним на все місто навчальним закладом була повітова двохкласна школа Лише після 1903 р. під тиском населення в Бердичеві відкрилося ще декілька 2-х класних шкіл та середніх, переважно приватних учбових закладів, у двох з яких навчання велося польською мовою [3, с. 93]. Аналіз кількості населення за даними перепису 1926 року показує, що число жителів Бердичева продовжує зростати і становить 55613 чоловік, з яких поляки становлять 8,5% (4727). Соціальний склад населення кардинально змінився у 30-х роках. Станом на 1933 рік у місті проживало 54,9% українців, 33,4% євреїв, 7,8% поляків, 3,9% громадян інших національностей [4, с. 147]. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року у Бердичеві проживає 87,6 тис людей [5], з них 4,7 % чоловік є поляками [6, с. 83], 0,08 % людей вказали, що польська мова для них є рідною [5].

Сьогодні у місті діє два католицьких храми – Маріїнський костел кляштору Босих Кармелітів та фарний костел Святої Варвари. При парафіях проводяться курси польської мови. Польську мову також вивчають у школах міст Бердичева (№ 3, 4, 15).

Кладовище, на якому є польськомовні надмогильні написи, знаходиться на вулиці Пушкінській. Ми зібрали та дослідили 85 надмогильних інскрипцій польською мовою на старому військовому кладовищі м. Бердичева. Найстаріший напис датується 1861р., найновіший – 1990 р.

У надмогильних інскрипціях міститься основна інформація про померлого: ім'я, прізвище (дуже рідко – по батькові), дати народження й смерті, епітафія,

деколи вказується, хто встановив пам'ятник. Часто інскрипція починається літерами з хрестом між ними (*S. † P.*, *Ś † P*)³, що має читатися як *świętej pamięci* (святій пам'яті). Нами відзначено 6 написів, що починаються † без літер, наприклад: † *Waleryan Kapliński*. У 7-ми випадках виявлено аббревіатуру *D. O. M.*, що латинською мовою звучить як *Deo Optimo Maximo* (Богу Найкращому Найвеличнішому). Після імені вказано дату народження та смерті, яка в переважній більшості написів представлена в такому порядку: день, місяць, рік, наприклад: *UR. 7/III – 1948 r. ZM. 15/III – 1948r.* Зрідка для запису дати використовується звичайний дріб: день як числівник, а місяць як знаменник: *19 $\frac{28}{VIII}$ 03 – 19 $\frac{1}{III}$ 68.*

Часто перед датою народження стоять літери *ur.*, *urodz.*, а перед датою смерті – *zm.*, *zmr.*, що читається як *urodził się* та *zmarł*, наприклад: *UR. 1910 R. UM. 1957 R.* Інколи замість літер, що позначають народився, помер використують графічне позначення †, наприклад: † *1841 † 1893 r.*

Ми виявили випадки, коли зафіксовано тільки рік народження та смерті без зазначення дня й місяця: *1886 – 1943*. У деяких написах вказано, скільки років прожив померлий: *żył 19 L umar 22 maja 1927 r.* Звертає на себе увагу те, що в переважній більшості написів числівник на позначення років життя знаходиться в постпозиції: *ŻYŁ LAT 63*, *ZYŁA LAT 84*. У деяких надмогильних написах вказано тільки дату смерті без дати народження: *HENRYK ROSNOWSKI zm. 23 Lipca 1905 r.* Вірогідно, це пов'язано з тим, що в християнському віровченні для померлої людини дата смерті важливіша від дати народження. Хоча не можна відкидати й більш прагматичного припущення про те, що коротші написи на камені обходилися замовнику дешевше. Рідко зустрічаються написи, у яких не вказано ні дати народження, ні дати смерті.

Зазвичай в інскрипціях після дат народження та смерті міститься прохання про молитву. Найчастіше зустрічаються такі епітафії: *Prosi o Aniol Panski, Wieczny odpoczynek racz mi dać, Panie, Prosi o pozdrowienie Anielskie, BŁOGOSŁAWIENI UMaRli ktory w Panu umierają APOK. 14 , BOZE, Badź WOLA, NIECH MU ŚWIATŁOŚĆ WIECZNA ŚWIECI NIECH ODPOCZYWA W POKOJU WIECZNYM A M E N, ŻYŁEM BO CHCIAŁEŚ UMIERAM BO KAŻEZ PROSZĘ O WIECZNY ODPOCZYNEK, UCZCIJ TE SZCZĄTKI TU PŁACZĄ ŻONA WIERNA I DZIATKI CO MIELI NAJDROŻSZEGO ZMIEŚCIŁ GRÓB W PAMIĄTKĘ SMIERĆ IM WSZYSTKO ZABRAŁA WSZYSTKO PRÓCZ BOLEŚCI, Niech głaz co strzeże młodzińczej mogiły. Bedzie Ci lekki Synu ukochany. Nie obojętne ręce go sławiły. Łez on gorących potokiem oblany I nie samotny ległeś w zimnym grobie Bo serca nasze z Tobą i przy Tobie.*

На 22 надмогильних написах міститься інформація про тих, від чийого імені вони встановлені, наприклад: *od cÓrki, wnuczka, wnuczki i prawnuczek, Ukochanemu mężowi i Ojcu nie utulone w żalu żona i córki, ot sestry i plimianic, Od siostr i męża* та ін.

³ Тут і далі надмогильні написи відтворено у тому вигляді, який вони мають на об'єктах.

Дуже рідко вказується, звідки походив померлий та де він прожив останні роки свого життя: *ADAM PASZKOWSKI Z SEMENÓWKI, FRANCISZKA ZIELIŃSKA ZM. ²_{IX} 1912 r. w WAPNIARCE NA PODOLU.*

Під час аналізу мови надгробних написів нами були виявлені відхилення від сучасної польської мовної норми **на графічному рівні**. Найбільша кількість відхилень пов'язана з відсутністю діакритичних знаків:

- риски (*kreski*) над *o, s, n, c, z*: *poko*j*, z Prowansow, JOZEF, ktory, zdrowas, SPI, CZESC, kosciola, BAGINSKA, Łozinskiego, CIELINSKA, Jablonska, MONCZYNSKA, ZYC, dac, Pazdziernika, BĄDZ* та ін.

- крапки над *z*: *Zonie, PRZEZYWSZY, POCRAZONA, ZYC, ZYCIA, ZYŁA* та ін..

- хвостика (*ogonka*) у носових *a, e*: *Bad*Ż*, SPOCZYWAIA, DABROWSKA, PAMIETAJAC, Z CÓRKĄ MARYA, wdzieczności, NIEBEDZIE, MÓDLCIE SIE, PAMIECI, Bedzie, PAMIĄTK*E** та ін..

В усіх зазначених випадках відсутність риски, що у польській мові є діакритичним знаком та використовується для позначення м'якого звуку, крапки над *z* та хвостиків у літер *a, e* свідчить про вплив української графічної системи в якій немає діакритичних знаків.

Наслідком впливу української мови є використання графем *l-l*, наприклад: *PRZEŻYŁA* замість *PRZEŻYŁA*, *zmarła* замість *zmarła*, *Michal* замість *Michał*, *PRZYTULEK* замість *PRZYTULEK*, *zgasł* замість *zgasł*. В українській мові кореляти за твердістю/м'якістю [л]/[л'] графічно передаються однією літерою *л*. За нормами польської мови звуки [l]/[l'] корелюють як твердий/м'який і позначаються різними літерами. Написи *BOLIESŁAW* замість *BOLESŁAW*, *plimianic* замість *plimianic*, *UMArłł* замість *UMArłł* є виявом гіперпоправності.

Нами відзначено необгрунтоване використання великої та малої літери: *MARIJl, cÓrki, KORnałOWSKI, ZWIŁOKI, ZYł, Lat, ZMARł, WIECZnY ODPOCZYnEK, UKACHAnEMU tAtUSU, AnłOł PANsKij, KAPłAńStWA, MajA, tWUJ, SWIAtłY, BENDZIE, BronisŁaw* та ін.. Можна припустити, що автор інскрипцій убачав подібність між великими та малими літерами або не знав графічного позначення великої чи малої літери.

Менша кількість помилок допущена в уживанні літер. Серед них ми виділили:

- пропуск літери, наприклад: *wdzieczności* замість *wdzieczności*, *tAtUSU* замість *tAtUSIU*, *Gadzikowskij* замість *Gadzikowskiej*, *Kazmeza* замість *Kazimierza*, *wiecz* замість *wieczne*, *KAŻEZ* замість *KAŻESZ*, *Twoa* замість *Twoja*, *urodilasie* замість *urodziła sie*, *drogej* замість *drogiej* та ін.. Як можемо бачити з прикладів, частіше усього пропускалась графема *i* перед голосним для позначення м'якості попереднього приголосного. Оскільки в польській мові голосний *i* у такій позиції не озвучується, то під впливом українського мовного оточення він графічно теж зникав.

- використання зайвої літери, наприклад: *BOLIESŁAW* та ін.

Занотовано декілька надмогильних написів, у яких відбулася заміна графічно схожих літер:

- літера *r* замінена літерою *v*, наприклад: *uv* (в значенні *urodził się*), *vacz* та ін.;

- літери *Y*, *U* замінені літерою *V*, наприклад: *ŽVLA 72 LATA, VR W 7.II.1888R.*;

Наведені приклади опосередковано свідчать про контакти мов та мовний вплив, хоча ми не відкидаємо можливе неправильне прочитання майстром цієї графеми з тексту замовника.

Деякі надмогильні написи містять літери, що належать до кириличної графічної системи. Найчастіше вкраплюються у польський текст такі літери:

pol. *n* – сур. *н*: *Снапніiewicz*;

pol. *r* – сур. *p*, *г*: *nPOSI, uv 18 $\frac{15}{V}$ 97 г. - zm 19 $\frac{13}{VI}$ 67 г., 18 $\frac{29}{12}$ 96 – 19 $\frac{8}{8}$ 72 гг*;

pol. *k* – сур. *к*: *Kaliksa, roku*;

pol. *t* – сур. *т*: *twoja, Stanisława*;

pol. *p* – сур. *п*: *Снапніiewicz*;

pol. *J* – сур. *І*: *SPOCZYWAIA, Jej*.

Приклади уживання українських літер можуть свідчити про те, що у випадках сумнівів використовувалась знайома літера, а, отже, наявний вплив мовного середовища.

Виявлені в надмогильних написах **орфографічні особливості** передовсім пов'язані з уживанням графеми *ó*, наприклад: *tWUJ, rodzicuw* та ін.. У польській графіко-орфографічній системі вибір знаків *ó* // *u* регулюється орфографічним правилом, недотримання якого цілком могло бути спричинене контактом з українською мовою, в якій відсутнє правило вибору *ó* - *u*, як власне й сама літера *ó*.

Надмогильні написи дають певні відомості й про **фонетичні особливості** мовлення поляків у місті Бердичеві. Вплив фонетики української (російської) мов виявляється у використанні звуків української та російської мов, наприклад: *Falińska, BASZYŃSKICH, AnIol PAnSKIj, Gadzikowskij, Rudnickij* та ін..

Свідченням фонетичного впливу української мови, в якій немає носових голосних звуків, є відсутність позначення назальності *a*, *e* в кінці складу, наприклад: *NA PAMIĄTKE, TU SPOCZYWAIA ZWIOKI*. Занотовано також випадки розкладу носової голосної *e* – *en*, наприклад: *BENdZIE, menža*. Нами відмічено декілька випадків передачі на письмі спрощення груп приголосних -*wsk*- на -*sk*- у прізвищах, наприклад: *Paszkoska, BARANOSKI, Ditkoska, LEWANDOSKIEGO, BEREZOSKIY, WASILESKI*.

У більшості випадків на надмогильних інскрипціях глухий приголосний *t* вживається замість дзвінкого *d* в прийменнику *ot*, наприклад: *ot dzieci, ot sestry i plimianic*. На нашу думку, це є впливом російської мови, де діє закон асиміляції за дзвінкістю, проте на письмі в прийменниках зберігається глухий приголосний.

Також зафіксовані випадки використання українських закінчень чоловічого та жіночого роду у прикметниках, наприклад: *Orcsynskij, Gutowskaja, AnIol PAnSKIj, Gadzikowskij, Rudnickij* та ін.

Надмогильні написи дають багатий матеріал для дослідження антропонімів. Більшість антропонімів написані за польською моделлю «ім'я + прізвище» [11, с. 1574], наприклад: *Apolonija Falińska, ADAM PASZKOWSKI* та ін. Однак зустрічаються написи, побудовані за моделлю «прізвище + ім'я», що характерно для української мови. Таких написів зафіксовано 18, наприклад: *BOGDANOWICZ Jadwiga, KAMINSKI BRONISŁAW* та ін. Показовим є те, що в моделі тричленних антропонімів прізвище завжди стоїть у препозиції. За таким зразком оформлено 6 інскрипцій, наприклад: *Gorbacki Piotr Iwanowicz, zwłoki Borzymskiej Stanisławy Wicentego, CIELINSKA WIKTORIA M., WAWROWSKA M. M.* та ін..

Часто при скороченнях *s.* (*syn*), *c.* (*córka*) ми спостерігали наявність імені батька, що цілком у рідчизні польської традиції. Таких написів зафіксовано 4, наприклад: *LITWINOW ANTONI s. ALEKSANDRA, BAGINSKA STANISŁAWA C. ANTONIEGO, Jzdebska Aniela c. Antoniego, PIWOCKA HONORATA c. WOJCIECHA.*

Характерною для польської мови є також форма жіночих прізвищ із зазначенням дому чи роду, з якого вони походять. Виявлено 5 прикладів таких прізвищ: *Juzefa z Prowansow Paszkoska, PUCHALSKA BARBARA z ROSZKOSKICH, JÓZEFA z KWIATKOWSKICH DYNOWSKA* та ін.. В одному написі міститься інформація про цивільний стан померлої: *LORECIE z KOZŁOWSKICH MOŃKIEWICZOWEJ POWTÓRNIIE ZAMEŻNEJ BOJAKOWSKIEJ.*

У написах переважають польські прізвища, що закінчуються на *-ski, -ska, -cki, -cka*, наприклад: *Paszkoska, Strzelecki, SIEDLECKI, PIWOCKA* та ін. Під впливом російської мови виникли прізвища із закінченням *-ij* (для чоловічих) та *-aja* (для жіночих): *Gutowskaja Marija Wladislawowna, JABLONSKIJ Feliks Konstantinowicz, Orczynskij Aw., Stanisław Rudnickij, Antonij Tymborski.* Занотовано також і інші прізвища, наприклад: *Pabocha, ZAREMBA, BEKKER, Rysawa, TRZECIAK, PIÓRO, SKRZYPCZAK, LITWINOW, STADNIK, TYSZKA, SKIBINS* та ін.. Один раз нами виявлено приклад подвійного прізвища: *zwłoki S. P. Norberta LESZCZYC – KOSSOWSKIEGO*

У досліджуваних матеріалах найчастіше виступають чоловічі імена, що є типовими для польської мови [7], наприклад: *Antoni/Antonij, Jan, Józef, Piotr /Pietr, Stanisław, Franciszek, KAZIMIERZ/KAZIO, Florian, Wincenty, Adolf, Adam, DOMINIK, Bronisław, MICHAŁ, WACŁAW* та ін.. Серед жіночих імен також більше типових польських, наприклад: *Józefa, Jadwiga, Genowefa/Genefa/Genia, Pawlina/Paulina, Emilia, Karolina, Franciszka, Stanisława, Marcelina, Apolonija, Aleksandra, Barbara, Wanda, Marija, Weronika, Leonarda, Kazimira, Dominika, Klementyna, HONORATA, ROMUALDA, BRONISŁAWA, SEWERYNA, MAŁGORZATA, Feliksa* та ін..

Представлене дослідження польськомовних надмогильних написів є очевидним свідченням поширення польської культури та польських традицій на теренах Бердичева. Більшість інскрипцій відповідає нормам польської мови. Незначні відхилення в графіці, орфографії, фонетиці та змісті оформлення написів спричинені впливом української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія міст і сіл Української РСР. Житомирська область. — К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1973. — С. 164-167.
2. Кіришевський С.Б., Соболев Т.Г. Релігійні храми в історії міста Бердичева // Національні меншини правобережної України: Науковий збірник: Серія «Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині». — Т. 18 / Відп. редактор М.Ю.Костриця. — Житомир: Волинь, 1998. — 226 ст.
3. Мартинюк М.В. Освітній та культурний розвиток Бердичева в XIX-XX столітті (до 60-х років XX ст) // Бердичів древній і вічно молодий: матеріали всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції / гол.ред. М.Ю.Костриця. — Житомир: Косенко, 2005. — 176 с.
4. Матвіюк О.Д. Населення міста Бердичева XIX — першої половини XX століття // Бердичів древній і вічно молодий: науковий збірник «Велика Волинь»: праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 32 / гол.ред. М.Ю.Костриця. — Житомир: Косенко, 2005. — С. 146-148.
5. Національний склад та мовні ознаки населення Житомирської області. Статистичний збірник // Житомирське обласне управління статистики. — Житомир, 2003. — 87 с.
6. Ремезова О.О., Корбут Г.О., Памірський М.С. Демографічна динаміка польського населення на Волині // Українська полоністика. Випуск 2. — С. 78-84.
7. Księga imion: [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ksiegaimion.com>
8. Makarowa O. Język inskrypcji nagrobnych polskiego cmentarza w Żytomierzu // Język polski dawnych Kresów Wschodnich. — Warszawa, 2012. — Т. 5. — С. 219-225.
9. Maryniakowa I. O języku inskrypcji nagrobnych na północnych Kresach // Studia nad polszczyzną kresową, t. X, pod red. J. Riegera, Warszawa 2001, S. 241 — 246.
10. Syrnicka K. Polska epigrafika nagrobna na Wileńszczyźnie. Tradycja i współczesność. — Wilno-Lublin: Fundacja Pomocy Szkołom Polskim na Wschodzie im. Tadeusza Goniewicza, 2001. — 325 s.
11. Wielki słownik poprawnej polszczyzny / Pod red. Andrzeja Markowskiego. — Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2005. — 1708 s.